

NĚKOLIK POZNÁMEK K METODOLOGII STUDIA PROTIŽIDOVSKÝCH NARATIVŮ VE FILOLOGICKÉ PERSPEKTIVĚ: NA ÚVOD MONOTEMATICKÉHO ČÍSLA (EDITORIÁL)

Monotematické číslo časopisu, který jste otevřeli, je zaměřeno na analýzu antisemitských nebo antisemitismu blízkých projevů v široce chápané současnosti (i minulost se stává současností v míře, v níž je tato jako aktuální recipována, v níž je prožívána jako živý problém), a to v kulturním prostoru středoevropském (zemí V4). Tyto projevy chápe jako jevy semiotické ve filologické perspektivě, s přesahem k sociologii, politologii a mediální problematice. Sleduje tyto tendence nejen v prostoru slovesného literárního díla, jemuž mají být přisouzeny estetické ambice, ale také slovesných textů s jinou funkcí, ovšem prezentovaných mediálně. Mnohé příspěvky sice mají širší záběr a platnost, s problematikou antisemitismu však úzce asociovanou.

Pro studium antisemitismu ve filologické perspektivě je potřeba oddělit dvě roviny tohoto poměrně komplexního jevu. Antisemitismus představuje, fenomenologicky vzato, intenci, „-ismus“, tedy v textu nějak tematizované a sugerované, hierarchizované předsudky v podobě mytogémát, intenci vymezenou intelektuálně patologickým směřováním (prezentuje se jako „směr“), které v konečné instanci za vše špatné na tomto světě (v minulosti, v žité současnosti, jistě i v budoucnosti) obviňuje židy/Židy, tak či onak identifikované a „označené“ slovesnými (či jinými) prostředky.

V první rovině můžeme zkoumat, jak se antisemitská mytogémata transformují do literárního tvaru coby výsledku autorské strategie přeměnit dílo na platformu jejich šíření, na relativně přesvědčivý nástroj a prostředek propagandy, osvěty, expresivní či jiný „ventil“ předsudků a nenávisť, na nositele hieratického poznání pro statečné, vědoucí a zasvěcené, s neklamnou sociálně identifikační a integrační funkcí („My znalí“ versus „Oni manipulovaní“ nebo „Oni manipulující“). Jde o zkoumání vztahu „autor a jeho intence“ na jedné straně a „dílo coby výsledek autorova záměru“ a vůle (prezentovat obsahy blízké jeho přesvědčení a zkušenosti) na straně druhé.

V druhé rovině, kterou pokládáme za stejně významnou, z filologického a literárně tematologického pohledu snad za významnější, analyzujeme mytogémata v prostoru literárního díla jako zřetelnou či naznačenou intenci představených subjektů zobrazeného literárního světa, tedy např. vypravěče, samozřejmě pak postav, ale i očekávání projektovaného čtenáře, intenci lyrického subjektu apod. Tyto slovesnými prostředky naznačené subjekty, jejich jazyk, styl, argumentace, příběhy, fragmenty či cele konceptualizovaná přesvědčení mohou, ale nemusí být výrazem přesvědčení autora, básníka či prozaika, dramatického či jiného umělce slova. Jde o interní literární jev, samozřejmě spjatý s realitou, o svého druhu představený literární „imagen“ (dílem představený mentální konstrukt), jenž vplývá do žánrově tematické a lexikálně-stylové stavby artefaktu.

S ohledem na autorskou intenci „propagovat“ a „ventilovat“ antisemitské předsudky, tedy s ohledem na první rovinu problematiky, se nám zdá, že drtivá většina antisemitských děl, pokud není jejich hodnota kompenzována jinými hodnototvornými aspekty, které tlumí zřetelnou tendenčnost a schematičnost antisemitské ideologické intence, nepředstavuje umělecky cenný artefakt. Naopak umělecké ztvárnění antisemitských postav a mytogémát může mít uměleckou hodnotu sui generis, v kontextu moderní i postmoderní literatury, ale rovněž filmového, dramatického, komiksového nebo jiného druhu umění.

Obě roviny zkoumání mají jisté indikátory; v návaznosti na tyto roviny se tedy pokusíme vyzkoušet čtyři vrstvy jejich re-representace. Jde jistě o schematické, ale snad operativní hledisko.

První z nich je přímo jazyková, resp. lingvostylistická re-representace. Jako zřetelně uchopitelná se jeví vrstva slovtvorná (vytváření jazykových neologismů a kontaminovaných slov jako zástupných jazykových pojmenování, např. „xidé“ místo „židé/Židé“, hojně anglicismů jako „džú“, „holo-hoax“ místo holocaust/holokaust, „isaakpeople“, „kosher isaakland“, Spojené státy jako „USrael“).

Ustupují naopak kdysi hojné výrazy jako „židák“, „židovina“, jazykové markery v podobě „skobonosky“ a lexika parodizujícího tzv. „maušlování“ (kontaminace češtiny němčinou, popř. jidiš), vše coby lexikální mentální příznak „reprezentace žida/Žida“, alespoň v českém prostředí.

Druhou zřetelnou rovínou je rovina semioticko-ikonografická, obrazně znakového pojmenování přisuzujícího židům/Židům jisté mentální a jiné vlastnosti jako dominantní markery. Synekdochická, metaforická a symbolická pojmenování úzce navazují na rovínu první, resp. se jeví jako její pokračování, neboť jsou nám dána především nebo také jazykovým médiem (v případě většiny filmových a jiných adaptací slovesného umění). Tuto vrstvu lze pracovně označit jako aktualizovaný *ikonický model antisemitismu*, ikonický soubor re-prezentací, jimiž jsou domněle „sebevyvolený kmen“ a jeho služebník, bílý žid či „šábes goj“, a manipulovaná „většina“ určitým způsobem pojmenování. Takto je sugerován ustálený charakter předmětu opovržení, jeho sebe-identita (a sebe-identita nositelů „pravdivého poznání“), činnost, fyziognomie, status, a to s postojem explicitně nenávistným, hrubě nebo jemněji satiricko-parodickým, také démonicko-frenetickým (tak v minulosti). Vznikají „markery“, jimiž se označení židé manifestují, až ostantativně projevují, jež jsou domněle typické a zakládají jejich identitu, odlišnou od všech ostatních lidí (v podtextu může rezonovat hitlerovské přesvědčení, že židé jsou rasa, ale nikoli lidská...).

Třetí rovina opět úzce navazuje na potřeby semiózy ustálených nebo naopak nových mytogémat, která jsou přítomna v podobě fragmentů příběhů nebo dokonce ucelených příběhů podobných pověsti nebo historce, kvazi epickému dílu, příběhů sugerovaných jako autentické, nezpochybnitelné a saturujících předsudky a mentální hodnocení. Jde o vrstvu epicko-narativní, přičemž svět se antisemitovi rozpadá na sumu příkladů „židovského zla“, příkladů jako příběhů, které je možné vyprávět. Lze spekulovat, že každé mytogéma má svoji reprezentaci identickou nebo odlišnou podle země původu. Antisemitismus vystupuje jako „velký dějinný příběh“, jde o *antisemitický narativ* mající řadu různých aktérů a epizod, scén a událostí dokládajících „záhubné působení židovstva“ (tyto výrazy mají opět jisté historické ukotvení, dnes se s nimi setkáme jen v parodické funkci).

Čtvrtou, poslední vrstvou je vrstva argumentačních struktur a jejich přesvědčivá, např. rétorická a ikonické prezentace, persuasivní strategie, v níž dostává antisemitismus „vědecké“ oprávnění, zdůvodnění a následnou přesvědčivost. Antisemitismus jako interpretační klíč k problémům (individuálním, skupinovým, společenským, celoplanetárním) je jimi konceptualizován. Tento intelektuální diskurz představuje jakési „tvrdé jádro“ tohoto směru (antisemitismus je „-ismus“, jenž tendoval k „vědecké soustavě“, byť se zdá, že dnes jest jako „-ismus“ diskreditován a tenduje k přejmenování). Přitom právě konceptualizované podoby se antisemitovi jeví jako cosi nezpochybnitelného, jistého, přirozeného, zřetelného, co stojí mimo diskusi jako existence Slunce a sluneční soustavy. V této rovině jde o zachycení relativně uceleného, pojmově příznakového *antisemitického diskurzu*.

Pro názornost si můžeme uvést jeden příklad, jehož analýza není možná bez filologické přípravy a obeznámenosti se soudobou, v daném případě českou, literární tvorbou. Byla by látkou pro celou studii, zde jen několik poznámek. Spojuje se v něm totiž styl otevřeného mediálního sdělení (respektující zkratkovitý, sebejistý, ostantativně pohrdavý a expresivní styl tzv. internetových diskusí, vesměs anonymních) s jistými literárními znalostmi pisatele a jeho aluzivní strategií. Jde o diskusní příspěvek publikovaný na jedné (námi záměrně nejmenované) webové stránce:

Co to je pravda? Žvatlání košer debilů? Tak to rovnou můžou filozofovat jako jeden košer myslitel;

„Pavel byl geniální skoro jako Goebbels. Začínali s jedním oslem a jaký brand vybudovali? Dva tisíce let funguje. Jako my s Goebbelsem. Když jsme Německo přebírali, bylo na dně. Do třiceti let jsme ho proměnili v ekonomicky nejvyspělejší zemi Evropy... O mně se taky říká, že jsem byl xxx. Nietzsche prohlásil: ‚Jen dva národy jsou předurčeny vést svět. Německý a xxxovský.‘ Navrhl, aby si bohaté xxx dcery braly chudé, nicméně chrabrě pruské důstojníky, čímž by přišel na zem

nadčlověk... „Chápeš?!“ řval Hitler. „Tak bylo předpovězeno v tóře a mě si jen Prozřetelnost vyvolila, abych naplnil proroctví. Bůh staví i boří, praví se v talmudu. To ne já, to Bůh vraždil! Protože xxxi nejednali moudře a prozíravě! Porušili smlouvu, kterou s Ním měli... Nejvyšší slíbil, že ponechá jen hrstku a tu vrátí do xxxaele; což splnil... Já však zatvrdím faraonovo srdce a učiním v egyptské zemi mnoho svých znamení a zázraků. (bible/tóra Ex 7,3) Vzpomínáš, hrozilo, že xxxi v egyptském otroctví asimilují a zapomenou na Nejvyššího. A tak je chtěl Nejvyšší dovést do země zaslíbené. Jenže jim se nechtělo! Naučili se v tom zatuchlém otrockém chlívku vegetovat... Boží milácci by splynuli s pronárodý... Xxxi neměli porušovat smlouvu a nikdy by holxxaust nezažili... Prozřetelnost mě uklidnila...vždyť tuhle akci řídí Nejvyšší. Nejvyšší – to je to samé jako prozřetelnost. Znáš Ho. Má nekonečně mnoho jmen, ale žádné není to pravé“ (redakčně ani jazykově neupravené).

Bez ohledu na míru autenticity pisatelem uváděných citací, kvázicitací a parafrází pretextu (tento není uveden, odkazy na Bibli jsou sekundární) odvíjí se tu prostor pro analýzu antisemitských markerů.

Vrstva jazykové re-prentace je ve výňatku zřetelně vyznačena, slovo žid/Žid (nebo fragmenty slov asociovaných s židovskou problematikou) je důsledně nahrazováno třemi (jindy jen dvěma) významově vyprázdněnými písmeny, „xxx“, příznaky vynechaného textu, k němuž se jen ne vždy důsledně připojují prefixy, sufixy či příslušné deklinační koncovky. Jde o jednoduchý, zcela srozumitelný kód (cosi jako reliéfně vyznačená apoziopese, jindy až kryptogram, srov. „xxxaele“ nebo „holxxaust“), spisovatel se tak vyhýbá internetové cenzuře právě okázalým zamlčením nebo grafickým znejasněním předmětu výpovědi, čímž však na denotát soustřeďuje pozornost čtenáře a onen zdůrazňuje. Současně dochází k jejich parodickému zkomičtění, hybridizaci, ke kontaminacím a jazykovým travestiím. Výraz „xide“ je možné číst doslova, jako „ksidé“ či „kšidé“, s vazbou na vulgarismy typu „ksindl“. Pozornost také zasluží expresivní hodnocení mínění oponenta jako „žvatláni košer debilit“.

Ony „košer debility“ jsou už rovněž metaforickým, ikonickým antisemitským pojmenováním, jímž se dostáváme k vrstvě ikonické či všeobecně semiotické. Bude ji možno asociovat už se sugescí křesťanstva/židovstva jako „značky“, „brandu“. Současně čteme aluzi na novozákonní příběh o obrácení Saula/Šavla (nepřítele židů na cestě do Damašku), spjatý s přijetím Kristovy víry a „změnou jména“ na Pavel/Paulus (to vše jsou motivy sice přímo neuvedené, zato v křesťanském světě dobře známé). Čteme též aluzi na „osla“ (na oslovi vjíždí do Jeruzaléma i Ježíš Nazaretský), s doprovodnými významovými konotacemi. Je současně vytvořena paralela mezi judaismem (nepřímo) a křesťanstvím (přímo) jako „úspěšným brandem“ po „dva tisíce let“... – a nacismem, jemuž, pravda, stačilo „třicet let“, aby z Německa učinil domněle „ekonomicky“ nejúspěšnější zemi Evropy. Nejen „brand“, nejen „košer debility“, ale i jazykové neologismy s travestickým a dehumanizačním účinkem je možno připomenout jako jevy semiotické povahy.

Vrstva mytologicko narativní se latentně odvíjí od naznačených paralel, přímo však replikuje na kvázicitát z knihy Exodus, jenž se má stát jakýmsi podpurným argumentem antisemitova přesvědčení. Důležitější je jiný příběh, který zde nemá a nemůže mít přímou narativní podobu, na tak malé ploše může být stěžejně jen konturován, ale je projekčně spojen s historickou fakticitou osob, jakými byli říšský ministr propagandy Joseph Goebbels, „vůdce“ Adolf Hitler (ale nechybí ani odkaz na Friedricha Nietzscheho). Vše je latentně vtaženo do sebeobhajoby Adolfa Hitlera coby „nástroje vůle Hospodinovy“. Už s touto nechvalně známou historickou osobou je spojena řada narativních příběhů, neustále rozšiřovaných vědeckými, žurnalistickými i beletristickými médii, zde je přímo evokován mýtus o židech jako „těch vyvolených“ vést lidstvo a vládnout mu (podstata biblické vyvolenosti přirozeně spočívá v něčem jiném).

Pokud je vrstva narativní jen naznačena a opírá se o všeobecně známé historické znalosti čtenářů, potom vrstva konceptualizace je jasná a zřetelně vystupující, argumentačně – v prostoru často primitivních diskusí a pseudo-diskusí plných stereotypních floskulí a urážek – sofistikovaná. Ze sebeobhajobných výroků historické postavy vyplývá, že holocaust (šoa) je vlastně „spravedlivým“ trestem Hospodinovým za zradu smlouvy, trestem sice hrozným, ale právě logickým, zákonitým a zdůvodněným, pochopitelným a verifikovatelným. Jde tedy o podobu relativně uceleného, pojmově příznakového argumentačního diskursu, v němž se za genocidu činí odpovědní oběti, nikoli vrazi: genocida je tedy výsledkem činnosti židů/Židů samotných, antisemité se stávají jen „poslušným nástrojem Boží vůle“, „zmocněnci samotného Hospodina“, resp. „nástroji Prozřetelnosti“. Bráno touto „logikou“, každý zločin by byl ospravedlnitelný jako „trest“ za nějakou skutečnou či domnělou vinu oběti.

Analýza tohoto diskusního příspěvku by nebyla možná bez pochopení toho, odkud antisemita svoji argumentaci čerpá. Jen literární kritik nebo čtenář dobře obeznámený se současnou literární produkcí postřehne, že citovaný antisemitský příspěvek je vlastně „citát v citátu“, resp. že věty v něm přímo uvedené představují doslovný opis vět, které v kvazi-kabalistickém snu pronáší literární postava Adolfa Hitlera (!) v literárním díle a v naprosto jiném kontextu, než je výraz autorova přesvědčení. Tímto dilem je román českého prozaika vedeného v antisemitských databázích jako židovský spisovatel (Dvorana židovské slávy, č. 194, na webu *Čechy Čechům*). Jistě právě proto autor v úvodu svého „sofistikovaného“ příspěvku uvádí, že pisatelem vět je „košer myslitel“, aniž by Nezvala explicitně uvedl. Právě Martin Nezval je autorem románu, jakkoliv kontroverzního a radikálně postmoderního, *Jak ulovit miliardáře* (Praha: Mladá fronta, 2006). Fragments různých konceptů, včetně těch antisemitských, jsou přímo či nepřímo přítomné v textu jeho románu (některé z nich i ve filmové podobě), přičemž jeden z nich, ne zcela korektně přepsaný v antisemitské diskusi, najdeme v kapitole nazvané *Už tady kvůli tobě mrznu celou věčnost*. Zde uvedenou citaci z internetového příspěvku je možné srovnat s textem románu (s. 259 – 262). Dodejme ještě, že literární postava Adolfa Hitlera, až zoufale se hájící před hlavní postavou románu, nabývá v prozaickém textu neurčitých fyziognomických kontur a je (symbolicky) nadána nesmrtelností coby trestem za své zločiny – nikdo jí neposkytne útěchu smrti.

Předkládané monotematické číslo časopisu sice nepředstavuje systematické rozvedení výše uvedených rovin a vrstev problematiky (dosažení takového cíle předpokládá komplexní a týmovou vědecko-výzkumnou práci), jednotlivé studie se však k nim zásadním způsobem vyjadřují a dále je rozvíjejí. Představují vždy seriózní pokus o analýzu antisemitských projevů v „živé“ minulosti i současnosti v podobě jakýchsi sond do rozsáhlého literárního a žurnalistického materiálu.

Studie Tibora Žilky nazvaná *Židovská smiechová kultúra* je věnovaná židovskému humoru. Při četbě této důkladné analýzy si uvědomujeme, že tento typ humoru představuje přímo nedeklarovanou, ale moudrou formu sebeobranu před znevažováním, přičemž židovské anekdoty také prozrazují deficit folklorních projevů protizidovských, v nichž najdeme mnoho násilných, jistě i vulgárních motivů a dehumanizujících výrazů.

Studie Jozefa Leikerta *Zlomové okamihy Ladislava Mňačka v súvislosti s Izraelom* je věnována vztahu „slovenského Kische“ a „rudého Hemingwaye“ k židovskému státu, konkrétně jeho třem cestám do této země (1948, 1961 a 1967). Autor svými výzkumy přesvědčivě dokládá pravdivost postřehu česko-židovského spisovatele Arnošta Lustiga, podle něhož „Mňačko si urobil zo židovskej otázky a rasizmu kritérium cti súčasného človeka“.

Studie Pavla Markoviče *Aktualizácia antisemitských mytogém v súčasnom verejnom priestore na Slovensku a ich analýza v publicistike* upozorňuje na zásadní problém spojený de facto s analýzou vrstvy konceptualizovaných představ, které chtějí být racionálními, ovšem svou povahou vyrůstají

z iracionalních předsudků, z „paradoxného myslenia bez racionality“. Autor doporučuje velmi taktický přístup k jevům hluboko vnořeným do mentální tkáně společenského organismu.

Studie Kataríny Zechelové (*De*)konštrukcia národnostných a etnických stereotypov v románe Evy Rossmannovej *Patrioti* navazuje na komparativní imagologické výzkumy kultur (Hugo Dyserinck, Sabine Eggerová, Manfred Fischer, Miloš Zelenka) a zaměřuje se na konstrukci a dekonstrukci národních, rasových a etnických stereotypů přítomných v románovém tvaru současné rakouské spisovatelky E. Rossmannové (1962, Graz), v próze nazvané *Patrioti*.

Studie Claudie Galambošové nazvaná *K súčasnej prekladovej memoárovej literatúre v slovenskom recepčnom prostredí* analyzuje vybraná díla memoárové románové produkce s tematikou holocaustu, která „na rozdiel od autobiografických memoárov“ kladou „dôraz na vyvolanie emócií v čitateľovi.“ Tím se tato produkce stává fikcí beletristickou; jako svého druhu slovesnou (byť přesvědčivou a reálnou) fikcí bychom ji měli hodnotit; nejedná se o faktický dokument.

Studie Sylvie Hreškové *Antisemitské nálady v minulosti a dnes* se zaměřuje na projevy protižidovského násilí v době těsně po druhé světové válce v činech příslušníků tzv. Ukrajinské povstalecké armády („banderovců“), pronikajících na východní Slovensko. Současně zaznamenává „niečo ako druhotný antisemitizmus. Je to forma antisemitizmu, ktorá existuje nie napriek, ale kvôli holokaustu“. Příčiny spatřuje v panujících deficitech historického vědomí.

Studie Magdalény Hrbáčsek *A Nemeshodosi Horthy szobor média viszhanga* pojednává o mediálním ohlasu (v maďarských printových i elektronických médiích, taktéž na sociálních sítích) příprav vztyčení sochy admirála Horthyho v maďarské slovenské vesnici Nemeshodos. Téma je v současnosti velmi aktuální a především extrémně citlivá v celé maďarské společnosti. Autorka ukazuje roli předsudků, včetně antisemitských, které determinují myšlení názorově i jinak diferencované maďarské komunity na Slovensku.

Příspěvek Kataríny Žeňuchové *Politická rétorika: Antisemitizmus v diskurze politickej strany Kotlebovci – Ludová strana Naše Slovensko* se věnuje lingvistické analýze jazykově manipulativních strategií v mediálních projevech strany „Kotlebovci – Ludová strana Naše Slovensko“ se zaměřením na protižidovská mytogémata a jejich prezentaci. Využívá postupů politolingvistických a soustřeďuje se zejména na podoby přesvědčovací strategie přítomné v politických komunikátech.

Petr Žantovský ve studii nazvané *Antisemitismus v českých médiích po roce 1989* rozlišuje tři bazální typy jeho re-prezentace, a to typ konspirační, založený na dobře známé představě o židovském „světovládném úsilí“, typ politický, související se založením a politikou Izraele jako židovského státu, a konečně brutální a vulgární, který se projevuje i v jazyku a stylu tzv. internetových diskusí.

Analytická recenze Olega Fedoszova na knihu Márie Hódos a Erzsébet Farkas *Fiaim, hol vagytok?* pak monotematické číslo uzavírá.

Alexej Mikulášek